

Tomaszewski, Jerzy

„Kształtowanie się rynku ubezpieczeniowego w Wielkopolsce (1793-1918)”, Anna Bitner-Nowak, Poznań 1995 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 87/4, 912-914

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Altieri, około roku 1670, oraz zestawienie godności i stanowisk kościelnych znajdujących się w rękach bądź w dyspozycji Barberinich w czasach „ich” pontyfikatu.

W obszernej i bardzo sumiennie zestawionej bibliografii, poza uwagami sformułowanymi powyżej, jedyną i to drobną wątpliwość budzi wprowadzenie rzeczowego podziału traktatów, pośrednio lub bezpośrednio odnoszących się do dworów kardynalskich. System ten bowiem każe czytelnikowi szukać konkretnego opisu bibliograficznego (jest ich w sumie 135) w jednym z sześciu wyodrębnionych działów, w sytuacji gdy zaklasyfikowanie poszczególnych pozycji nie zawsze jest oczywiste, zaś tematyka i tak na ogół wynika z pełnego tytułu dzieła.

Reasumując, historycy papieskiego Rzymu otrzymali nie tylko cenne opracowanie niezwykle ważnego zjawiska, jakim były nowożytnie dwory kardynalskie, lecz także — dzięki precyzyjnie skonstruowanemu aparatowi naukowemu oraz załącznikom — w sposób istotny wzbogacony został warsztat tej specjalności; specjalności niewątpliwie trudnej, lecz na szczęście uprawianej przez międzynarodowe grono badaczy.

Wojciech Tygielski

Anna Bitner-Nowa k, *Kształtowanie się rynku ubezpieczeniowego w Wielkopolsce (1793-1918)*, Seria: „Dzieje Gospodarcze Wielkopolski” nr 1, PSO, Poznań 1995, s. 191,5 nlb.

Książkę tę otwiera informacja od wydawnictwa, iż inicjuje w ten sposób (z inspiracji Czesława Łuczaka) serię studiów dotyczących dziejów gospodarczych Wielkopolski, zaś w 1996 r. zamierza podjąć wydawanie dwóch dalszych serii: *Dzieje Gospodarcze Polski* oraz *Powszechne Dzieje Gospodarcze*. Komitet redakcyjny (przewodniczy mu Czesław Łuczak, w skład wchodzi Anna Bitner-Nowa k, Stefan Kowal, Witold Sulc) zapowiada już następne interesujące tytuły i miejmy nadzieję, że nie zawiodą sponsorzy, bez których pomocy nie uda się realizacja cennych zamierzeń.

Otwierająca serię studiów wielkopolskich książka jest dobrą wizytówką całego przedsięwzięcia. Powstała jako rozprawa doktorska (otrzymując pierwszą nagrodę na konkursie im. Witolda Kuli) i jest poświęcona problematyce, która od wielu lat pozostawała na marginesie zainteresowań historyków. Nic dziwnego zresztą. Analiza dziejów ubezpieczeń jest zadaniem niełatwym, badacz ma do dyspozycji stosunkowo skąpe źródła, przerzedzone wydarzeniami wojennymi i losowymi, rozproszone w wielu miejscach, a problematyka zdaje się być dostatecznie specjalistyczna, by nie pobudzać wyobraźni przeważnej większości czytelników, nawet interesujących się historią gospodarczą. Od czasów wielkiego, lecz niedokończonego dzieła Konstantego Krzeskiego o *poświęconej Bankowi Wzajemnych Ubezpieczeń „Vesta”* ukazało się niewiele artykułów (w większości w kilku tomach wydanych przez PZU z okazji 150-lecia ubezpieczeń w Polsce). Wzmianki o rozwoju ubezpieczeń pojawiają się także dość rzadko w syntetycznych pracach historyków.

Autorka zebrała bogate materiały źródłowe w archiwach polskich i niemieckich oraz w publikacjach (także w czasopiśmie), lecz w niejednym miejscu książki wspomina o lukach, a także zaznacza trudności, które napotykała przy weryfikacji wielu danych. Nie zawsze było nawet możliwe wyjaśnienie przyczyn rozbieżności, które występują w statystykach. Obszerny jest także wykaz literatury, lecz większość pozycji fragmentarycznie jedynie dotyczy rozpatrywanych zagadnień.

Pomimo tych i innych trudności, autorka ukazała całościowy obraz rozwoju ubezpieczeń w Wielkopolsce, od tradycyjnych form o charakterze samopomocowym do współczesnych instytucji,

które zdołały przetrwać przeszło sto lat, niekiedy aż do okresu po drugiej wojnie światowej. Problematyka ubezpieczeniowa została ukazana w czterech częściach. Pierwsza ukazuje tradycje ubezpieczeń w Wielkopolsce, druga (podzielona na trzy okresy: 1815-1836, 1837-1863 i 1864-1914) dotyczy ubezpieczeń majątkowych, trzecia — gospodarczych ubezpieczeń osobowych (uwzględniono podział według rodzajów instytucji), czwarta obejmuje lata pierwszej wojny światowej. Podział ten jest logiczny, przy czym autorka ukazuje specyfikę rozwoju ubezpieczeń w Wielkopolsce w porównaniu z całością Cesarstwa Niemieckiego, co skłoniło ją do zastosowania periodyzacji odmiennej, niż w pracach historyków niemieckich.

Wiąże się to ze specyfiką polityki władz niemieckich w stosunku do polskich przedsięwzięć gospodarczych zaboru pruskiego. Bitner-Nowak ukazuje w wielu miejscach kulisy decyzji gospodarczych dotyczących instytucji tworzonych lub projektowanych przez polskich działaczy gospodarczych. Zasadniczym zamierzeniem było utrzymanie dominacji publicznych instytucji ubezpieczeniowych poddanych kontroli państwa, natomiast ograniczanie instytucji prywatnych, które mogły służyć celom podtrzymania siły ekonomicznej żywiolu polskiego. Jednakże zamierzenia te nie zawsze były realizowane konsekwentnie, o czym świadczy pomoc udzielona „Veście” w 1907 r.; niestety, brak wyjaśnienia przyczyn. Zapewne nie zachowały się niezbędne źródła, zaś autorka powstrzymała się od własnych przypuszczeń.

Polityczne aspekty ewolucji systemu ubezpieczeń w Wielkopolsce powodują, że książka powinna zainteresować nie tylko historyków gospodarczych.

Dla tych ostatnich, nie tylko zajmujących się problematyką dziejów instytucji finansowych, szczególnie interesującym aspektem recenzowanej książki będzie ukazanie ewolucji stosunku społeczeństwa do oferowanych mu ubezpieczeń. W części (i to doniosłej) były one obowiązkowe, lecz oprócz tego rozwijały się ubezpieczenia dobrowolne. Początkowo charakterystyczne było traktowanie ubezpieczeń obowiązkowych jako nowego ciężaru nakładanego przez władze na poddanych. Autorka udowadnia, że opinia ta była co najmniej w części słuszna, gdyż ubezpieczenia pozwalały państwu uwolnić się od kosztów niesienia pomocy poszkodowanym w wypadkach losowych. Stopniowo wzrastało jednak zainteresowanie ubezpieczeniami, co służyć może jako jeden z istotnych wskaźników kształtowania się gospodarki towarowej. Szkoda, że Bitner-Nowak tak niewiele pisze o zmieniających się opiniach na temat ubezpieczeń. Pośrednio jedynie można wnioskować, że u progu XX w. były one już utwalonym składnikiem życia Wielkopolski, także na wsi. Zwrócić warto uwagę, że w niektórych innych regionach ziem polskich wielu drobnych rolników jeszcze bezpośrednio przed wybuchem drugiej wojny światowej traktowało składki ubezpieczeń ogólnych jako specyficzną formę obciążeń chłopów na rzecz państwa. Być może, udałoby się znaleźć nieco dodatkowych informacji na ten temat w pamiętnikach, także niepublikowanych.

Problematyka omawiana w książce jest wprawdzie nader specjalistyczna, lecz wykład jest przeważnie wystarczająco jasny i precyzyjny, by był zrozumiały także dla osób nie zaznajomionych ze specyfiką ubezpieczeń. Niestety, autorka nie potrafiła się skutecznie uchronić od niefortunnego wpływu współczesnej manieri stylistycznej dziennikarstwa i niektórych polityków. W rezultacie spotykamy — na korzyść jej stwierdzić należy, że niezbyt często — sformułowania, których należy unikać w poważnej publikacji. Spotykamy więc stosowanie słowa „znaczący” w sensie „znaczny”, „wybitny”, „duży” itp. W paru przypadkach powoduje to dwuznaczność zdania, jak np. „wielkość — — pozostawała w znaczącej dysproporcji” (s. 39) można zrozumieć również tak, że liczba pożarów budynków przemysłowych (o czym mowa w tym fragmencie) była tak znaczna, iż pozwalała na wyciąganie wniosków dotyczących nieuczciwości poszkodowanych. Podobnie słowa „najbardziej znacząca ubezpieczeniowa inicjatywa” (s. 60) równie dobrze można potraktować jako stwierdzenie, że omawiana inicjatywa była szczególnie znamienita dla polskiego życia społecznego, a nie — jak zapewne chce autorka — że była inicjatywą największą i najważniejszą. A oto garść innych przykładów: „wzrost ludności miejskiej” (s. 10), w rzeczywistości mowa o przyroście liczby ludności; „ubezpieczenia — — wpisywały się w panoramę Wielkopolski” (s. 13); „towarzystwo oparte o zasady nowoczesnej myśli ubezpieczeniowej” (s. 42); „postulaty — — o zapewnienie wpływów” (s. 61); „działalność — — była sprawowana” (s. 65); „zabezpieczenie potrzeb asekuracyjnych” (s. 106).

Zwracam uwagę na te potknięcia, gdyż w solidnej rozprawie stanowią swoisty *Schönheitsfehler* i zły przykład dla przyszłych autorów spośród dzisiejszych studentów, którzy zechcą się wzorować na pracach Anny Bitner-Nowak.

Jerzy Tomaszewski

Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse. Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von Wolfgang Michalka, Piper, München-Zürich 1994, s. XVI, 1062.

W tomie LXXXII (1991) „Przeglądu Historycznego” zamieściłem notę o niezwykle ciekawej pracy zbiorowej „Der Zweite Weltkrieg. Analysen-Grundzüge-Forschungsbilanz” (hrsg. W. Michalka, München-Zürich 1989). Książka opublikowana z okazji pięćdziesięciolecia rozpoczęcia konfliktu była interesująca — tak pod względem doboru autorów i tematów, jak i ujęcia poszczególnych problemów. Nic też dziwnego, że z nadzieją sięgnąłem po kolejny tom, zredagowany również przez Wolfganga Michalkę (pracownika Militärgeschichtliches Forschungsamt, Freiburg in Breisgau) dla upamiętnienia osiemdziesiątej rocznicy wybuchu I wojny. Przyznam też, że się nie zawiodłem. W dyskusji historyków nad pierwszym globalnym konfliktem, rozpoczętej przed trzydziestu pięciu laty przez Fritza Fischeera (któremu *nota bene* książka jest poświęcona) klasyczną już pracą „Griff nach der Weltmacht” — zbiór ten odgrywać będzie z pewnością rolę poważną.

Książka zawiera czterdzieści dwa artykuły czterdziestu jeden autorów (przede wszystkim młodego i średniego pokolenia), pochodzących z różnych ośrodków naukowych z RFN, Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii i USA. Poszczególne teksty pogrupowano w sześć obszernych rozdziałów tematycznych. Pomimo że praca traktuje o konflikcie zbrojnym, niewiele znajdziemy tutaj o dziejach militarnych, działaniach wojennych *sensu stricto*. Zresztą na ten temat powiedzenie czegoś nowego jest niezwykle trudne. Związek z działaniami militarnymi mają jedynie artykuły o starciach w koloniach (Wolfgang Peter), czy o cesarsko-niemieckiej marynarce wojennej i wojnie morskiej (Michael Pakenhans, Werner Rahn). Ale i te problemy ujęto raczej z politycznego punktu widzenia. Tematy polityczne dominują zresztą w dwóch częściach „wprowadzających”, zawierających w sumie piętnaście artykułów (I — „Der Erste Weltkrieg und die Revolutionierung des internationalen Systems”, s. 1-190; II — „Krieg und Politik”, s. 191-411). Sporo miejsca poświęcono przyczynom i celom I wojny światowej — tak w studiach monograficznych, traktujących o poszczególnych państwach (m.in. Horst Günther Link, Matthias Peter, Hans-Jürgen Schröder) jak i opracowaniach komparatywnych (Georges-Henri Soutou).

Dwa pierwsze rozdziały nazwałem „wprowadzającymi” nie bez powodu. Zawierają one bowiem studia interesujące, ale w dużej mierze prezentujące dotychczasowy stan wiedzy. Bardziej odkrywcze są kolejne rozdziały. Trzeci — „Kriegswirtschaft und Wirtschaftskrieg” (s. 413-580; siedem artykułów) poświęcony jest m.in. zagadnieniu finansowania wojny — niestety, tylko w Niemczech (Manfred Zedler). Kwestiom walutowym (Reinhold Zilch), czy pracy zarobkowej kobiet w Niemczech (Ute Daniel). Kwestiom społecznym w większym stopniu poświęcona jest część następną „Die umstrittene Volksgemeinschaft” (s. 581-755; osiem tekstów) zawierająca artykuły m.in. o życiu codziennym (Volker Ullrich), związkach zawodowych (Klaus Schönhoven), kościele ewangelickim (Kurt Meier), katolickim (Heinz Hürten), czy o niemieckim społeczeństwie żydowskim (Clemens Pich).

W rozdziale piątym „Der Krieg der Ideen” (s. 757-909; sześć artykułów) znalazły się teksty poświęcone m.in. „mentalności wojennej” w sierpniu 1914 r. (Thomas Rohkämmer), roli nie-